

Евгений Радушев

ПОМАЦИТЕ

**християнство и ислям в
Западните
Родопи с долината на р. Места,
XV - 30 - те години на XVIII век**

Част I

Народна
Библиотека
Св. Св. Кирил
и Методий
Ориенталски
Отдел

СОФИЯ 2005

Таблица 5

Брой на ханетата за изплащане на извънредни данъци
в някои кази на вилаета Румили

Каза Неврокоп - 1200			
данъчнооблагателни единици (хане) ²⁰⁵			
По- малко на брой ханета, отколкото в казата Неврокоп		Повече на брой ханета, отколкото в казата Неврокоп	
Каза Сироз ²⁰⁶	1092 ханета	Каза Мезестре ²⁰⁷	1970 ханета
Каза Драма	351 ханета	Каза Тирхала ²⁰⁸	3105 ханета
Каза Ахи челеби ²⁰⁹	338 ханета	Каза Агрибоз ²¹⁰	1309 ханета
Каза Диметока ²¹¹	698 ханета	Каза Караферие ²¹²	1290 ханета
Каза Гюмюлджине ²¹³	719 ханета	Каза Манастър ²¹⁴	1692 ханета
Каза Селяник ²¹⁵	1145 ханета	Каза Филибе ²¹⁶	2394 ханета
Каза Юскюб ²¹⁷	1096 ханета	Каза София	1754 ханета
Каза Ески Загра ²¹⁸	522 ханета	Каза Търнови ²¹⁹	1344 ханета
Каза Никболи ²²⁰	641 ханета	Каза Хезарград ²²¹	1255 ханета
Каза Пилевне ²²²	106 ханета		
Каза Русчук ²²³	776 ханета		
Каза Шумну ²²⁴	806 ханета		
Каза Силистре ²²⁵	824 ханета		
Каза Хаджюглу пазарь ²²⁶	338 ханета		

Като вземем предвид паричното изражение на “извънредните” данъчни събирания, нещата добиват по-конкретен вид: според *авариз* регистър от 1671 г. Неврокопско е задължено с 400 хил. *акчета* или 1000 ханета, т.е. по 400 *акчета* за всяко. В същото време *казата* Драма има да плати 114 238 *акчета* от 351 и 1/2 ханета или по 325 *ак-*

²⁰⁵ Ханетата, според които се събират т.нар. извънредни данъци *авариз* и *нюзул*, се различават от данъчнооблагателните единици за събирането на *ожезито* и на десетъка. *Авариз-хането* обхваща няколко на брой домакинства в зависимост от фискалните възможности на *раята*, но при всички случаи в райони, с повече ханета, населените места са повече, а вероятно и данъкоплатците.

²⁰⁶ Гр. Серес, Гърция.

²⁰⁷ Гр. Мистрас, Гърция.

²⁰⁸ Гр. Трикала, Гърция.

²⁰⁹ Териториално-административна единица, обхващаща Средните Родопи с център дн. град Смолян.

²¹⁰ О-в Евбея, Гърция.

²¹¹ Гр. Дидимотихон, Гърция.

²¹² Гр. Верия, Гърция.

²¹³ Гр. Комотини, Гърция.

²¹⁴ Гр. Битоля, Македония.

²¹⁵ Гр. Солун, Гърция.

²¹⁶ Гр. Пловдив.

²¹⁷ Гр. Скопие, Македония.

²¹⁸ Гр. Стара Загора.

²¹⁹ Гр. В. Търново.

²²⁰ Гр. Никопол.

²²¹ Гр. Разград.

²²² Гр. Плевен.

²²³ Гр. Русе.

²²⁴ Гр. Шумно.

²²⁵ Гр. Силистра.

²²⁶ Гр. Добрич.

Таблица 9

Брой на християнските и мюсюлманските домакинства
в Неврокоп през 1465 - 1569 г.

година	мюсюлмани		християни	
	домакинства	неженени	домакинства	неженени
1444	-	-	131	12
1464	12	-	208	50
1478	38	-	393	-
1519	167	67	315	26
1569	304	-	186	-

Между 1444 - 1479 г. християнското население на Неврокоп се увеличава три пъти, очевидно не единствено по линията на естествения прираст. През този период се появяват и първите градски мюсюлмани (2 души през 1464 г. Сега няма да дискутираме има ли сред тях колонизирани тюркомюсюлмани и колко са конвертити; по-вероятно е да имаме пред себе си първите обръщенци в исляма, т.нар. от Булиет *иноватори*. Важност през този ранен период колонизацията на нашия отдалечен планински край наистина ще да е извършвана от представителите на армията и войската, а не от производително тюркомюсюлманско население - както видяхме да става в равнината. Четиринадесет години по-късно регистрацията вече дава категорични сведения, че разрастването на мюсюлманския елемент в града е следствие от преминаване към исляма на местни люде: сред увеличилите 3 пъти броя си градски мюсюлмани срещам лица записани като Саруджа, син на Пейко, Хамза, син на Гюлсуф, син на Манол, Бехадр, зет на Тодор...¹²⁷ Тук е трудно е да се каже дали обръщенците принадлежат на града или са дошли от околните села. Но все пак между 1464 - 1478 г. неврокопските мюсюлмани утрояват броя си, а християните пък нарастват от 208 домакинства на 393, което очевидно не е резултат само на естествен прираст, а и на заселническия прирост отвън. Какво пречи тогава част от пришълците да включват и в града си към града новообръщенци в исляма?

В следващите 40-те години между 1478 и 1519-а неврокопските мюсюлмани се увеличават от 38 на 167 домакинства, а християнските пък намаляват от 393 на 315. Очевидно естественият прираст и преминаването на местно неврокопчани към исляма (ако приемем, че това са намалелите през този период 78 домакинства), не покриват четирикратното увеличение на мюсюлманския елемент. Така че и тук се налага да мислим за известен прирост на конвертити от селския район.

През 1569 г. ситуацията вече е коренно променена: неврокопските мюсюлманите представляват подавяващо мнозинство от 304 домакинства срещу 186 за християните. Изтеклият 50-годишен период преобръща коренно ситуацията - градските мюсюлмани се увеличават почти

¹²⁷ С. Димитров, ВOA, TD 7.

Таблица 11
Брой на населението в селата от Неврокопския зеамет според съкратения регистър от 1444 г. и подробния регистър от 1464 г.

Населено място	Регистър от 1444 г.			Регистър от 1464 г.		
	домакинства	неженени	вдовици	домакинства	неженени	вдовици
Неврокоп	131	12	24	220	50	19
Сингартия	74	7	12	130	15	17
Петрелик	11	1	1	22	4	3
Мусомища	57	5	7	83	20	10
Садово	49	3	4	96	12	6
Муртеница ¹⁸⁰	19	1	1	-	-	-
Копривлен	53	5	8	90	14	7
Хвостяне	41	4	6	39	4	6
Лъжница	13	-	1	20	-	2
Блатска	18	2	4	21	4	1
Дебрен	4	1	-	20	4	2
Крушево	6	-	-	17	4	4
Дъбница ¹⁸¹	17	2	1	-	-	-
Везме	17	2	-	41	8	3
Кочан	27	2	1	50	5	1
Жижово	4	-	-	20	3	1
Пониково ¹⁸²	2	-	-	-	-	-
Сръбча ¹⁸³	17	2	-	-	-	-
Плетена	10	1	-	12	2	1
Славимир ¹⁸⁴	3	-	-	-	-	-
Голапец ¹⁸⁵	2	-	-	-	-	-
Долян	5	-	2	6	-	-
Барутин	5	1	-	8	2	-
Фъргово	7	1	-	22	3	-

Всичко = 100%: 592 52 72 917 150 83
Промяна: +54.9% +188.5% +15.3%

Демографските изследвания приемат, че при благоприятни условия населението в доиндустриалните общества нараства с много бързи темпове. Дори теоретично се допуска, че то може да се удвои за период от 30-35 години. Това се дължи предимно на ранните бракове и на високата раждаемост. Някои последни наблюдения върху демографските развития в части на османските Балкани обаче показват, че тук на практика ръстът на населението никога не достига теоретичните максимуми, посочени в специализираната литература¹⁸⁶. Известно е също, че в периода 1450-1550 г.

¹⁸⁰ В регистъра от 1464 г. и в следващите регистрационни данни за селото не се срещат, изчезнало.

¹⁸¹ В регистъра от 1464 г. данни за селището липсват.

¹⁸² Не се споменава в регистъра от 1464 г., изчезнало, населението се преселило в с. Кочан.

¹⁸³ Не се споменава в регистъра от 1464 г., изчезнало.

¹⁸⁴ Не се споменава в регистъра от 1464 г., изчезнало, населението се преселило в с. Хвостяне.

¹⁸⁵ Не се споменава в регистъра от 1464 г., изчезнало.

¹⁸⁶ Вж. напр. М а т а н о в, Хр. Възникване и облик на Кюстендилски санџак през XV - XVI век. С., 2000, 114-115.

Трябва да се отбележи обаче, че регистрацията от 1464 г. показва един двойно разширен обхват на османската система в Западните Родопи, при все че тя и сега не покрива напълно тази най-висока зона на човешкото присъствие в планината (за да доведат тук работата си докрай, на османците ще са нужни поне още 30-ина години). Ония части обаче, които попадат под непосредствения им фискален и административен контрол, се оказват подвластни на същите тенденции, които властват из селата в беломорската равнина и предпланината. Сравнението между регистрациите от 1444 г. и 1464 г. показва не само бързо нарастване на населението, придружено със значителен ръст на данъчния приход, и което е забележително, непропорционално на увеличението на данъкоплатците. Това положение може да се наблюдава в следната таблица:

Таблица 12
Ръст на данъкоплатците в села от Неврокопския зеамет и
увеличение на данъчния приход

Населени места	Регистър от 1444 г.			Данъч. приход акчета = 100%	Регистър от 1464 г.			Данъч. приход акчета	Увеличение данъкоплат. %	Увел. данъч. приход%
	домак.	нежен.	вдов.		домак.	нежен.	вдов.			
Неврокоп	131	12	24	7859	220	50	19	19273	73	145
Сингатия	74	7	12	5053	130	15	17	15664	74	210
Петрелик	11	1	1	889	22	4	3	2240	123	152
Мусомища	57	5	7	4292	83	20	10	9908	64	130
Садово	49	3	4	2860	96	12	6	7068	104	147
Хвостяне	41	4	6	1866	39	4	6	3076	-4	65
Лъжница	13	-	1	956	20	-	2	1072	57	12
Блатска	18	2	4	1306	21	4	1	1905	8	46
Дебрен	4	1	-	410	20	4	2	1998	420	387
Крушево	6	-	-	364	17	4	4	801	317	120
Везме	17	2	-	1135	41	8	3	2368	174	109
Кочан	27	2	1	2031	50	5	1	3131	87	54
Жижово	4	-	-	400	20	3	1	1020	500	155
Плетена	10	1	-	640	12	2	1	953	36	49
Долян	5	-	2	313	6	-	-	346	-14	33
Барутин	5	-	2	305	8	2	-	395	43	30
Фъргово	7	1	-	465	22	3	-	1323	212	185

Средно увеличение данъкоплатци %:

127

Средно увеличение данъчен приход %:

119

Таблицата показва как за 20 години данъкоплатците (съответно и населението като цяло) в неврокопския зеамет бързо се увеличават. В абсолютни стойности нарастването е най-голямо в града и прилежащите

лите на повечето населени места се удвояват²⁵⁸. Същото се получава през 14-те години, изминали до регистрацията от 1478 г., но този път се удвояват нива, вече достигнати след бурен демографски ръст; това прави увеличението още по-впечатляващо. Ясно е, че в такава къса времева перспектива естественият прираст не обяснява нещата. Тогава?

По-горе се каза, че през този период османската държава се развива под знака на напрегнатата завоевателна програма на султан Мехмед II. Предположихме, че в условията на военно напрежение животът в планината може и да е за предпочитане пред ежедневните несгоди в равнината. Някои от военните акции се провеждат извън Балканите - войните с Узун Хасан и бейлика Караман, тъй че бойните действия не влияят непосредствено, като изключим повсеместно увеличаващото се данъчно бреме. Навремето Мехмедовите походи срещу Скендербег в Албанските планини и кампанията за превземането на остров Евбея съвсем пряко засягат Беломорието. Заставащата тук рая това вече означава не само събиране на извънредни данъци, а допълнителни разноски и притеснения от преминаващи и лагеруващи войски, набиране на бойци за попълнения, осигуряване на обоз и др. неудобни. Според наблюденията на Х. Лоури раята във вилаета Кешишлик намалява между 1464 - 1478 г. с 310 ханета, като почти не остава селища без демографски спад²⁵⁹. В същото време населението в планината на север стремително се увеличава. Едва ли точно хора от Кешишлик са допринесли за демографския ръст в Неврокопско, но при всички случаи увеличеният брой на планинските жители се дължи на преселници от съседните по-ниски пространствени зони. Ето как изглежда променената ситуация в града и няколко произволно взети села от района:

Таблица 14
Увеличение на данъкоплатците и данъчния приход в
Неврокопско 1464 - 1478 г.

Населени места	Регистър от 1464 г.			Данъч. приход акчета = 100%	Регистър от 1478 г.			Данъч. Приход акчета	Увеличение данъкоплат. %	Увеличение данъч. приход %
	домак.	нежен.	вдов.		домак.	нежен.	вдов.			
Неврокоп	220	50	19	19273	441	-	31	54894	63.3	185
Мусомища	83	20	10	9908	163	-	12	20093	54.8	102.8
Копривлен	90	14	7	10578	224	-	14	20297	114.4	92
Садово	96	12	6	7068	130	30	11	14156	50	100.3
Дебрен	20	4	2	1998	31	-	4	2762	34.6	38.2
Крушево	17	4	4	801	53	-	4	3476	128	334
Лялево	36	-	-	2709	87	4	9	8391	178	209
Везме	41	8	3	2368	66	7	13	6147	65.3	160
Долян	6	-	-	346	21	-	2	1837	283.3	431

²⁵⁸ Вж. Таблица 13.

²⁵⁹ Lowry, H. W. Цит. съч., с. 36.

погроми³⁵⁷. Налице са всички основания да се допусне, че някакви вънредни ситуации се стоварват върху населението, засягайки едновременно двете религиозни общности в района. Данните в Таблица 19 подкрепят и разкриват огромни размери на демографското сътресение, предизвикано от извънредните обстоятелства. На практика през въпросния период **лоото население** на *казата* намалява с пъти и това връща демографското развитие тук към равнища от XV век. За да се разбере истинският размах на злощастieto, сполетяло неврокопчани, предлагам едно сравнително наблюдение върху измененията на броя жители в десет населени места, разположени в различните пространствени зони на *казата*. Обръщам внимание, че се сравняват нива, постигнати в период на демографски упадък (първата половина на XVI век), със състоянието на демографски възход за в Неврокопско, отбелязала своя връх през 20-те години на XVIII век.

Таблица 19
Брой на данъкоплатците в някои населени места на казата Неврокоп през 1530 и 1723 г.

Населено място	Данъкоплатци християни 1530 г.			Данъкоплатци мюсюлмани 1530 г.		Данъкоплатци* 1723 г.	
	дом.	Неж.	Вд.	дом.	неж.	христ.	мюс.
Неврокоп	381	43	71	295	52	55	268
Мусомища	135	12	45	46	52	41	78
Садово	112	10	17	28	9	4	19
Брезница	214	24	30	9	-	-	87
Вълкосел	159	37	12	16	9	-	70
Слащен	70	6	6	35	25	-	48
Белотинци	184	18	9	6	3	30	1
Гайтаниново	108	10	9	3	1	7	-
Гърмен	246	45	15	26	19	36	-
Елис	1	1	-	210	122	-	82

* В бройката са включени главите на домакинства, неженените и вдовците.

Общо християни и мюсюлмани през 1530 г.	2996
Общо християни и мюсюлмани през 1723 г.	826
Промяна	-363%

Дори да подложим на сравнение показателите на всички селища на казата, то процентът едва ли ще се промени съществено³⁵⁸. Някому може да се стори, че тази операция изглежда лишена от основания - съпоставят се ситуации, твърде отдалечени една от друга във времето. Начинанието обаче си заслужава труда най-малкото заради това, че демонстрира огромното влияние на средата върху демографските процеси.

³⁵⁷ Вж. Втора глава, Смесът на историографските митове за ислямизацията.

³⁵⁸ Срв. напр. данните от Таблицы 18 и 19.